

ABU ALI IBN SINO TA'LIMOTIDA INSON MASALASI

Nurova Sh. N.

ZARMED universiteti o'qituvchisi

Inson masalasi doimo falsafiy ta'limotlar markazida bo'lgan. Inson to'g'risidagi ilk tasavvurlar falsafa maydoniga kelishidan ancha avval paydo bo'lgan. Inson va uning mohiyati haqidagi falsafiy ta'limotlar qadimdan boshlanib, asta-sekin rivojlangan. "Falsafa"ni fikrlashdagi insoniyat, "insoniyat"ni esa - amaliy hayotdagi falsafa deyish mumkin. Ma'naviy merosimiz durdonalarida, mutafakkirlarimizning bebaho asarlarida, ularning qimmatli tabiiy-ilmii, falsafiy ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy qarashlarining asosida inson masalasi turibdi. Yillar osha, asrlar osha bu masala sayqal topib bormoqda. Abu Ali ibn Sino "Inson ilohiy karamdan bahramand bo'lgan, olamda tartib o'rnatish va obod qilishga tegishli vakolatlarni olgan zotdir", degan edi. Uning fikricha, tangri insonga shunday kuch-quvvatni in'om etdi-ki, u bor yaxshilikni yomonlikdan, aqliy kamolotni yolg'ondan farq eta olish imkoniyati paydo bo'ldi. Inson aql-zakovat sohibi ekanligi, tabiati o'ziga xos o'rin egallashi tufayli barcha tirik mavjudotlar saltanatiga hukmronlik qilish huquqini qo'lga kiritgan [1]. Mutafakkir falsafiy qarashlarining markazida inson muammosining alohida e'tirof etilishi "inson barcha narsalarning o'lchovidir", degan fikrni to'la tasdiqlaydi. Inson olam aro olam bo'lib, uning qalb to'yg'onishlari, idroki, tafakkur kuchi va tuyg'ularining bepoyonligi, hissiyoti va ehtirosining jo'shqinligi oldida tashqi olam rangsiz va bemajoldir. Unga qaraganda bu olam kichik olamdir" deganida ana shuni nazarda tutgan [2]. Yana bir vatandoshimiz, Ibn Sino merosini katta qiziqish bilan o'rgangan alloma Ahmad Donish ham inson masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Ibn Sinodan bir necha asrlar keyin ijod etgan bo'lsa-da, ularning qarashlarida hamohanglikni ko'rish mumkin. Donish kashf etgan hayot falsafasining asosiy maqsadi insonning ozodligi, baxtsaodatidir. U insonning dunyoga kelishi, o'rni, voqelikni o'zlashtirishi, to'g'ri yo'lni tanlashi, ilm olib, hunar o'rganishi, o'z-o'zini anglashi masalalari bilan

shug'ullandi. Uning fikricha, inson o'z-o'zi anglashi, bilimlarni egallashi, foydali ish bilan shug'ullanib, 71 haq yo'lni tanlashi orqali komillik darajasiga erishishi mumkin. Dekart shunday degan edi: "faqatgina falsafa insonni yovvoyi va varvarlardan ajratadi, shuning uchun ham unda qancha faylasuflik qilinsa, tushunilsa shuncha har bir xalq o'qimishli va fuqaroparvar bo'ladi" [3]. Aynan anglash, tafakkur aql-idrok, farosat insonga boshqa mavjudotlardan o'zi uchun hayot mohiyatini o'z iroda va ongi predmetiga aylantirishga imkon beradi. Mutafakkir inson qancha ko'p izlansa, sayohatlarga chiqib shaharlarni ko'rsa, madaniyati bilan tanishsa, kishilar bilan muloqotda bo'lsa, dunyoga nisbatan yopiq ko'zlari ochiladi, olamning, yashashning mohiyatini anglaydi, degan fikrni ilgari suradi. U inson yashash uchun kurashishi, o'z g'alabasi uchun har qanday to'siqni yengishi, o'z aqli va qobiliyatini ishga solib hayotni davom ettirishi kerakligini aytadi. Uning fikricha, inson yashashidan maqsad dunyoni obod etishdir. Bu esa o'z navbatida tamaddun va taovun bilan bog'liq. Ibn Sino asarlarida insonning kishilar orasida o'zini tutishi, oila a'zolarining o'zaro aloqalari, jamiyat turli tabaqalarining munosabatlari maxsus yoritilgan. Olimning tarix zarvaraqlarida abadiy muxrlanib qolgan ijod namunalari bugungi kun uchun ham bitmastuganmas saboq chashmasidir. Ibn Sino odamlarni do'stlik, o'zaro chinakam axloqiy munosabatlarda bo'lishga chaqirib: "Ey birodar, haqiqatii ochib tashlanglar, bir-biringiz bilan samimiy do'st bo'linglar, har biringiz birodaringiz uchun xolis dilingizdagi pardalarni ochib tashlanglar" deydi [4]. Bugungi kunda juda ko'plab munozaralarga sabab bo'layotgan materiyaning harakat, vaqt, fazo bilan uzviy bog'liqligi, moddasiz fazo va harakatning yo'qligi va jarayonning inson ongida talqin qilinishi kabi masalalarga Ibn Sino oydinliklar kiritgan. Ayniqsa, alloma u asarlarida psixologiya uchun muhim bo'lgan bilish psixik jarayonlar haqida ham dastlabki ilmiy mulohazalarni to'g'ri bayon eta olgan. Sezgida narsahodisalarning ayrim tashqi belgilari, konkret tomonlari bilinsa, aql (tafakkur) ularning mohiyatini, ichki tomonlarini analiz, sintezlar orqali ochib beradi. Bundan tashqari, Ibn Sino tanani fizika, ruhni metafizika, aqlni mantiq o'rganadi deb hisoblaydi. Uningcha, mantiqiylik materiyadan mavhumlashishdir. Inson ruhiyatidagi umumiylik:

“birlik”, “mohiyat”, “tasodif” kabi tushunchalar uning aqliy taraqqiyotini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Ibn Sino asarlarida Sharqona milliy psixologik qiyofamizga daxldor bo'lgan mulohazalar ham o'z ifodasini topgan. “O'z mashqlarida, istalgan maqsadga erishganida, uning mohiyati haqiqatga qarama-qarshi o'rnatilgan yorqin yulduzga o'xshaydi. Uning uchun eng yuqori zavqlar mavjud bo'ladi. U o'zida haqiqatning namoyon bo'lishini ko'rganidan xursand bo'ladi. U bir qarashni haqiqatga, ikkinchisini esa ruhiga qaratadi va biridan ikkinchisiga o'tadi”, - deb yozadi mutafakkir [5]. Haqiqat bilan birlashish paytida tasavvuf yoki hamma narsadan voz kechadi yoki Iroda kuchi bilan ikkala holatda ham bo'lishi mumkin va ulardan biri boshqasiga xalaqit bermaydi. Bu yerda keng ma'noda insonning asl maqsadi, uning mohiyatini egallash va o'z-o'zini anglash masalasi dolzarbdir. Bundan tashqari, bu yerda insonning ijtimoiy mavqei va ajdodlaridan qat'i nazar, inson qadr-qimmatini ko'tarish haqida gap boradi. Xudoni anglab, so'fiy o'zini anglaydi va aksincha, uning shaxsiyatining ahamiyatini tushunib, u Xudoni anglashga keladi. Faqat shu nuqtai nazardan haqiqiy birlikni tushunish kerak. Qanday bo'lmasin, ko'ngildagi sir, yorqin nurga aylanib, so'fiy uchun barqaror mahoratga aylanadi. “Har safar, - deydi faylasuf, - sirni tushunishni xohlasa, unga haqiqat nurini yo'naltiradi, o'z kuchlarini emas, balki faqat ularning manbasini chalg'itadi. Shu tarzda u butunlay ilohiy muqaddaslik yo'liga kiradi”. Ko'rib turganimizdek, Ibn Sino “avtonom shaxs” g'oyasini o'zining tasavvufiy ta'limotiga, ayniqsa, so'fiyning “haqiqat” bosqichiga yetish harakatida takomillashtiradi. “Shamchiroq olovida yonayotgan kapalak obrazini ideallashtirgan radikal so'fiylarga qarama-qarshi, Ibn Sino o'z g'oyalarida ratsional tasavvufga amal qilib, unda “Men” ini tushunishda, mavjudlikni anglash yo'lini ko'rib, tarqoqlik birligida, ma'lum masofani saqlab qoldi. Bu chetlashtirish, bir tomondan, Haqiqatni ko'rishga imkon beradi, boshqa tomondan esa, individuallik tasavvufini saqlab qoladi” - deb yozadi E.Frolova [6]. Nimasi bilan so'fiy obrazi Ibn Sino uchun bu qadar jozibali edi? Va uning xarakteridagi axloqiy xususiyatlarni komil inson obrazini yaratish uchun etalon deb hisoblash mumkinmi? Ibn Sino tomonidan tanlangan ushbu xususiyatlarning aksariyati, shubhasiz, umumma'noli

xususiyatga ega. Kamtarlik, fazilatlik, samimiylik, achinish va qo'rqmaslik va boshqalar kabi xususiyatlar nafaqat tasavvufga, balki har qanday insofli odamga ham xosdir. Ammo tasavvufga xos bo'lgan barcha xususiyatlarni birlashtiruvchi boshlanish - haqiqatga intilish va sevishdir. So'fiyning nazarida yosh ham, qari ham birdek e'zozlanadi, u noma'lum inson bilan ham, mashhur inson bilan ham iltifotli va xushmuomalada bo'ladi. "Ha va u haqiqatga erishganidan, o'zi haqiqatni ko'rgan har bir narsadan xursand bo'lsa-da, qanday qilib xushmuomala bo'lmaydi? U uchun hamma teng bo'lsa, qanday qilib u hamma bilan bir xil bo'lmasin? Uning nazarida hamma odamlar rahm-shafqatga loyiqdir, garchi ular behuda hovliqsalar ham". Qilayotgan xayrli ishlari fidokoronadir. Hatto yaxshi xulq-atvori bilan ajralmaydiganlarga nisbatan ham, u juda katta ijobiy manfaat keltira oladi va yomon odam unda g'azabni emas, balki raxmdillikni, achinishni ham uyg'otadi. Yana qanday qilib, - deb ajablanadi Ibn Sino, chunki uning ruhi, agar uning aqli haqiqatga to'liq singib ketgan bo'lsa, inson yovuzligi zarar yetkazishidan ustundir. Shunday qilib, inson tabiatida mavjud bo'lgan barcha g'ayrioddiy hodisalar ostiga chiziq chizib, Ibn Sino ularning uchta manbasini ko'rsatib beradi. "Birinchi-zikr qilingan ruhiy kuchlar; ikkinchi-birlamchi elementlarning xususiyatlari, masalan, magnitning o'ziga xos kuchi bilan temirni tortish xususiyati; uchinchi - joylashuvi jihatidan farq qiluvchi yer yuzidagi jismlarning tabiati bilan o'zaro ta'sir qiladigan samoviy kuchlar yoki yer yuzidagi ruhlarning tegishli haqiqiy fazoviy vaziyatlari bilan ajralib turadigan, ajoyib hodisalarni amalga oshirishga olib keladigan kuchlari. Jodugarlik - birinchi manbaga, mo'jizakorlik, sehrgarlik va nayrangbozlik bilan bog'liq - ikkinchisiga, kelajakni oldindan ko'ra olish esa - uchinchi manbaga tegishli"[7]. Ibn Sino olim uchun oddiy odamlarga o'xshab, tabiatdagi barcha sirli va tushunarsiz hodisalarni rad etishga yo'l qo'ymaydi, deb hisoblaydi. Bunda u olimning yengiltakligi va kuchsizligining namoyon bo'lishini ko'radi. "Axir, o'zingiz uchun aniq bo'lmagan hodisani rad etish tentakligi, garchi uning paydo bo'lishi aniq bo'lsa-da, siz ishonmagan hodisani tasdiqlashning tentakligidan yaxshiroq emas. Siz o'zingizni sabr- toqat kishaniga bog'lashingiz kerak,- hatto eshitganingizni rad etish istagi sizni yengib o'tgan bo'lsa ham - buning iloji

yo'qligini o'zingizga isbotlay olmaguningizcha". Ibn Sino o'z asarini insoniyatga ham organik, ham noorganik tabiatda uchraydigan hayratlanarli hodisalar, mo'jizaviy karomatlarining butun majmuasini o'rganish zarurligi to'g'risidagi pand-nasihatlari bilan yakunlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Жалолов А. Воспитание философией // Культура Центральной Азии. 1998г, сентябрь
2. Иброхимов А. Жураев И. Ватан туйғуси. Т. 1996, -Б. 135.
3. Жураев И. Ватан туйғуси. Т.: 1996. -Б. 135.
4. Ибн Сино “Ақлий илмларнинг тақсимланиши” // Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., “Фан” 1971 й. –Б. 46.
5. Ибн Сина. Указания и наставления. - Избр. произ. Т.: - С.316-317.
6. Ибн Сина. Указания и наставления. - Избр. произ. Т.: - С.316-317.